

شناسنامه کتاب

نام کتاب: معماری و شهرسازی اسلامی (مبانی نظری)

مؤلف: دکتر محمد نقی زاده

ناشر: انتشارات راهیان

چاپ و صحافی: خانه چاپ

قیمت: ۵۵۰۰ تومان

شابک: ۹۶۴-۹۹۷۹-۷-۷-۷

مرکز پخش: اصفهان ۹-۶۶۹۵۳۷۸-۳۱۱۰

تیراژ: ۵۲۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول ۱۳۸۵

نقی زاده، محمد

معماری و شهرسازی اسلامی (مبانی نظری) / مؤلف محمد نقی زاده

اصفهان: راهیان، ۱۳۸۵. ۶۸۰ ص.

ISBN 964-9979-07-7

فهرستویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه

۱. معماری اسلامی - فلسفه، ۲. معماری اسلامی - جنبه های

جامعه شناختی، ۳. شهرسازی - کشورهای اسلامی - فلسفه،

۴. معماری اسلامی - ایران، ۵. شهرسازی - ایران، الف. عنوان

۷۲۰/۹۱۷۶۷۱

NA ۳۸۰/۵۷۴۶

۸۵-۷۷۷۲م

کتابخانه ملی ایران

۸-۱۲	درآمد
۸	اشاره
۱۱	تذکرات
۱۳-۵۴	فصل اول: کلیات
۱۴	درآمد
۱۵	انگیزه‌های اصلی تحقیق
۲۱	ضرورت انجام تحقیق
۲۴	سؤالات پیش رو
۲۶	ریشه عام مشکلات
۲۸	مروری بر ریشه‌های معضلات و نابسامانیهای معماری و شهرسازی معاصر ایران
	(۱. فقدان مبانی نظری مبتنی بر جهان‌بینی اسلامی، ۲. جو‌زدگی، ۳. عدم اتفاق نظر در معنای تعبیر و مفاهیم بر اساس جهان‌بینی اسلامی و فرهنگ ایرانی، ۴. فقدان مبانی نظری شهرسازی برگرفته از متون اسلامی، ۵. فقدان تعریف شهر و جامعه مدنی برگرفته از متون اسلامی، ۶. غفلت از عامل فرهنگ، ۷. توسعه توسط غیرمتخصصین، ۸. تقلید ناقص و نابجا از دیگران، ۹. بحران هویت، ۱۰. بی‌توجهی به معیارهای علمی، ۱۱. تک‌بعدی‌نگری)
۴۷	بررسی سابقه مطالعات و تحقیقات در موضوع طرح در ایران یا مناطق دیگر
۴۷	روش تحقیق
۴۸	ماحصل فصل (اهداف مطالعه)
۵۵-۱۰۴	فصل دوم: تعاریف برخی تعبیر رایج
۵۶	درآمد
۵۶	شهر
۶۱	معماری
۷۴	نسبت معماری با جهان‌بینی و فرهنگ

۷۸	هنر (هنر و موضوعات مرتبط)
۷۹	تعبیر متّصف یا مقید به صفت یا قید اسلامی (شهر مسلمانان، شهر اسلامی، شهرسازی اسلامی و شهر جوامع اسلامی)
۸۲	معنویت‌گرایی
۸۳	نواوری
۸۴	نشانه‌گرایی
۸۴	زیبایی
۸۵	مدنیت
۸۶	تمدن
۸۷	جامعه مدنی
۸۸	سیاست
۸۹	عدالت اجتماعی
۹۱	حقوق
۹۳	انسان
۹۵	شرق و غرب
۹۶	سنت‌گرایان و متجدّین
۹۹	توسعه
۱۰۱	فرهنگ
۱۰۳	فرهنگ ایرانی
۱۰۳	توسعه فرهنگی
۱۰۵-۱۳۶	فصل سوّم: شهر و معماری اسلامی
۱۰۶	درآمد
۱۱۰	زمینه‌های فکری و تاریخی انتساب معماری و شهر به اسلام
۱۱۴	رابطه مبانی فکری با "معماری" و "شهر" اسلامی
۱۱۸	سابقه کاربرد تعبیر "معماری" و "شهر" اسلامی
۱۲۳	روند شکل‌گیری معماری و شهر اسلامی بر اساس تعالیم اسلام
۱۳۳	ماحصل فصل

فصل چهارم: منابع و روش استفاده از آنها

۱۳۷-۱۶۰

- ۱۳۸ درآمد
- ۱۴۳ منابع و مراجع مورد استناد
- ۱۴۴ الف. متون اسلامی (قرآن کریم و سنت معصومین ع)
- ۱۴۸ ب. تجارب تمدنها
- ۱۴۹ ج: شرایط محیطی و اقلیمی
- ۱۵۰ روش استفاده از منابع
- ۱۵۰ الف. شیوه بهره‌گیری از متون اسلامی
- ۱۵۵ ب. شیوه بهره‌گیری از تجارب تمدنها
- ۱۵۸ ج. شیوه بهره‌گیری از شرایط محیطی و اقلیمی
- ۱۴۹ مصادیق اصول و ارزشهای اسلامی در محیط مصنوع
- ۱۵۹ ماحصل فصل

فصل پنجم: نظم و مبانی شناخت آن

۱۶۱-۱۷۸

- ۱۶۲ درآمد
- ۱۶۳ تعریف نظم
- ۱۶۴ نظم: اصل ضروری فعالیت‌های انسان
- ۱۷۰ الگوها و مآخذ اصلی نظم
- ۱۷۲ ویژگیهای نظم در طراحی محیط مصنوع
- ۱۷۵ مبانی نظم در تفکر اسلامی
- ۱۷۶ منابع و مصادیق ویژگیهای نظم
- ۱۷۸ ماحصل فصل

فصل ششم: صفات نظم در شهرسازی و معماری اسلامی

۱۷۹-۳۰۰

- ۱۸۰ درآمد
- ۱۸۱ ویژگیهای نظم معماری و شهر اسلامی (مأخوذ از تفکر اسلامی)
- ۱۸۵ وحدت در کثرت
- ۱۹۶ وجوه افتراق وحدت و همسانی

۲۰۵	تبادل
۲۱۱	زیبایی
۲۱۶	هماهنگی
۲۱۹	توازن
۲۱۹	اندازه
۲۲۲	حد و حریم
۲۲۶	بداعت (نوگرایی و نوجویی)
	(برخی ریشه‌های نوگرایی: تنوع‌طلبی، کمال‌جویی، آرمان‌گرایی، کنجکاوی، بی‌قراری انسان، احراز هویت و آینده‌نگری؛ نوگرایی و عوامل مؤثر بر تعریف آن: نگرش به اصل و غایت حیات، حد نوگرایی، واقعیتها و نوگرایی، دین و نوگرایی، جهان‌بینی و نوگرایی، هنر و نوگرایی، نسبیت و نوگرایی، مادیّت و نوگرایی، اصالت و نوگرایی، تاریخ و نوگرایی، آراء کهن و نوگرایی، دوران معاصر و نوگرایی و تناسب نوگرایی با طبیعت انسان)
۲۵۶	هویت (احساس این همانی با قضا)
	(عوامل تأثیرگذار بر هویت، مراتب هویت، عوامل تضعیف‌کننده هویت انسان (فرد و جامعه)، علل بروز از خود بیگانگی، بحران هویت، رابطه از خود بیگانگی و بحران هویت)
۲۷۱	سلسله‌مراتب
	(سلسله‌مراتب در فعالیت‌های انسان، جلوه‌های سلسله‌مراتب در محیط مصنوع، درجات سلسله‌مراتب در محیط مصنوع)
۲۹۹	ماحصل فصل
	فصل هفتم: اصول و ارزشهای اسلامی تبیین‌کننده نظم (ریشه‌ها و مآخذ صفات نظم)
۳۰۱-۳۸۶	
۳۰۲	درآمد
۳۰۴	توحید
۳۱۲	عدل
۳۱۸	عبودیت و عبادت
۳۲۴	تقوی
۳۲۷	ذکر
۳۳۴	امر به معروف و نهی از منکر

۳۳۷	کرامت انسان
۳۴۰	عبرت‌گیری
۳۴۳	تفکر
۳۴۵	حیا
۳۵۰	تواضع
۳۵۲	هویت و مبانی آن
	(مبانی هویت در فرهنگ اسلامی و ایرانی: تقوی، وحدت، عبودیت، جانشینی خداوند در زمین، عدالت، انسانگرایی، عزت، تمایز)
۳۶۲	اجتناب از کبر
۳۶۴	احسان
۳۶۶	ارجحیت معنویت بر مادیّت
۳۶۸	امنیت
۳۷۲	هدایت
۳۷۶	اصلاح و آبادی زمین
۳۷۹	احتراز از فساد
۳۸۰	تعاون و همکاری
۳۸۱	شکر
۳۸۳	میانه‌روی
۳۸۵	ماحصل فصل
۳۸۷-۴۳۲	فصل هشتم: نمونه‌هایی از تجارب و مصادیق
۳۸۸	درآمد
۳۸۸	جلوه‌های اصول و ارزشهای اسلامی در شهرهای ایرانی (تجلی کالبدی و عینی مراتب تفکر توحیدی در شهر و تأثیر آنها بر شکل‌گیری مجتمعهای مسلمان، تجلی کالبدی سلسله‌مراتب در شهرهای دوره اسلامی و اجمال بحث)
۴۱۶	وضعیت عمومی شهرها و معماری معاصر ایران (بی‌توجهی به معنویت، تقلید از بیگانه، سلطه ماشین، اشکالات زیست محیطی، گسست فرهنگی، بی‌هویتی، آسیب به روح جمعی، استحاله هویت و اضمحلال بافتهای تاریخی و مقایسه اجمالی شهرهای معاصر غربی ایرانی)

۴۳۲	ماحصلِ فصل
۶۱۲-۴۳۳	فصل نهم: برخی نظریات و آراء مطرح شده
۴۳۴	درآمد
۴۴۱	۱. ملاحظاتی در باب توسعه پایدار
۴۵۴	۲. ملاحظاتی در باب توسعه انسانی
۴۷۱	۳. ملاحظاتی در باب انسان پایدار
۴۹۲	۴. ملاحظاتی در باب شهر سالم
۵۰۱	۵. ملاحظاتی در باب مشارکت عمومی
۵۱۵	۶. ملاحظاتی در باب موضوع شهروندی
۵۳۷	۷. ملاحظاتی در باب گفتگوی تمدن‌ها
۵۵۵	۸. ملاحظاتی در باب جهانی بودن و جهانی شدن
۶۰۹	۹. ماحصلِ فصل

۶۱۳-۶۲۶	فصل دهم: در خاتمه
۶۱۴	درآمد
۶۱۵	تبیین هدف (اهداف)
۶۱۷	بازگشت به خویش
۶۲۰	روش و مبنای کار
۶۲۱	ابزار کارآمد

۶۲۷-۶۷۱	منضمات
۶۲۸	فهرست آیات قرآن کریم
۶۵۱	فهرست سخنان معصومین (ع)
۶۵۳	فهرست تصاویر، جداول، نقشه‌ها و نمودارها
۶۵۴	فهرست مراجع و مآخذ

درآمد

إِلَهِي وَ الْحَقْنِي بِنُورِ عِزِّكَ الْإِبْهَجِ فَأَكُونَ لَكَ عَارِفًا وَ
عَنْ سِوَاكَ مُنْخَرِفًا وَ مِنْكَ خَائِفًا مُرَاقِبًا يَا ذَا الْجَلَالِ
وَ الْإِكْرَامِ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِهِ وَ آلِهِ
الطَّاهِرِينَ: إلهی به نور عزت فروزنده‌ترت برسانم تا
تو را بشناسم و از غیر تو منحرف گردم و از تو
بترسم و مراقبت کنم ای صاحب جلال و کرم، و
رحمت خدا بر محمد فرستاده او و خاندان پاکش.
(مناجات شعبانیه)

اشاره

کتاب حاضر بر آن است تا ویژگیهای نظامی را که محیط و فضای زندگی
اسلامی اعم از شهر و معماری را انتظام می‌بخشد، در قالب مبانی نظری شهرسازی و
معماری اسلامی که منبعت از تعالیم و حیانی اسلام هستند، شناسایی کند و
حتی‌الامکان ابعاد گوناگون این ویژگیها و به خصوص مبانی نظری آنها را مورد تجزیه
و تحلیل قرار دهد. در تحصیل این هدف، موضوعات مختلف و مباحث مرتبط در
فصولی مورد بررسی قرار خواهند گرفت که اهم ویژگیها و موضوعات مطرح‌شده در
هر یک از آنها به شرح زیر خواهد بود:

❖ فصل اول مشتمل بر کلیاتی در باب معرفی کتاب و مشخصه‌های آن از قبیل
انگیزه‌های انجام مطالعه، ضرورت انجام مطالعه، سئوالات اصلی مطالعه، فرضیه
مطالعه، ریشه عام مشکلات، مروری بر ریشه‌های معضلات و نابسامانیهای
معماری و شهرسازی معاصر ایران، بررسی سابقه مطالعات و تحقیقات در موضوع
طرح در ایران یا مناطق دیگر و روش تحقیق خواهد بود.

❖ فصل دوم به ارایه تعاریف مورد نظر از برخی تعابیر رایج خواهد پرداخت تا ضمن
تبیین این تعابیر امکان مفاهمه بهتری فراهم شود. عموماً تعابیری برای توضیح

انتخاب شده‌اند که نزد افراد و گروه‌های مختلف تعاریف و معانی متفاوتی برای آنها مطرح است.

* فصل سوم به تبیین و تعریف اجمالی شهرسازی و معماری اسلامی و توجیه امکان وجود آن می‌پردازد. این فصل با عنوان "شهر و معماری اسلامی" به طور اختصار به تبیین ویژگی‌ها و تعریف شهر و معماری اسلامی خواهد پرداخت. این بررسی از آن جهت حائز اهمیت است که اولاً آرایه تعریف شهر و معماری اسلامی ضرورت دارد تا با وضوح آنها بتوان صفات مورد نظر را برای آنها مورد پی‌جویی قرار داد. ثانیاً با وضوح این تعاریف، وجوه افتراق آنها با تعبیر مشابه یا تعبیری که به جای آنها به کار گرفته می‌شوند، مشخص خواهد شد.

* با اِتصاف "شهر" و "معماری" به صفت "اسلامی"، طبیعی است که صفات حاکم بر آنها نیز منبعت از تعالیم و جهان‌بینی اسلامی خواهند بود که باید از متون اسلامی استخراج شوند. در تحصیل این هدف، معرفی منابع و متون اسلامی و چگونگی استفاده از آنها به همراه مصادیق اصول و ارزش‌های اسلامی تأثیرگذار بر صفات نظم شهرسازی و معماری اسلامی موضوعاتی خواهند بود که در فصل چهارم به آنها اشاره خواهد شد. این فصل با عنوان "منابع و روش استفاده از آنها" به معرفی منابع اسلامی که حامل و معرف ویژگی‌های نظم معماری و شهرسازی اسلامی هستند می‌پردازد و روش استفاده از آنها را نیز جهت شناسایی صفات نظم در معماری و شهر اسلامی به اجمال تبیین خواهد کرد. این فصل در واقع پاسخ اشکالات و ابهاماتی است که می‌گویند چون در منابع اصلی اسلام صحبتی از کمیات و ابعاد کمی شهر و ساختمان به میان نیامده است، پس اسلام فاقد نظریه‌ای برای شکل دادن محیط و فضای زندگی (شهر و معماری) پیروان خویش است.

* در فصل پنجم با عنوان نظم و مبانی شناخت آن، پس از آرایه تعریف و معنی نظم، به ویژگی‌ها و نقش نظم در طراحی محیط مصنوع اشاره خواهد شد و متعاقب آن مبانی نظم در فرهنگ اسلامی مورد پی‌جویی و جستجو قرار خواهد گرفت. علت

اصلی انتخاب این اصل (اصل نظم) برای مطالعه و برای شناسایی ویژگیها و تأثیر و تجلی‌اش در شهر و معماری اسلامی از آن جهت است که اصولاً هر پدیده و هر موضوعی نظم خاصی خویش را دارد که این نظم خاص نیز ویژگیها و صفات و مختصات را طلب می‌کند که قاعدتاً باید از مبانی نظری و حکمی همان پدیده و موضوع خاص استخراج و استنتاج شده باشند. برای نمونه نظم نظامی‌گری ویژگیهای خاص خود را دارد که با ویژگیهای نظم حاکم بر نسوج گیاهی و حیوانی (نظم ارگانیک) متفاوت و متمایز است. و به این ترتیب نظم حاکم بر شهر اسلامی و نظم شکل‌دهنده و تنظیم‌کننده روابط عناصر این شهر نیز با نظمی که برای شهرهای غیراسلامی به کار گرفته می‌شوند حتماً متمایز خواهد بود. اجمالاً این که ویژگیهای نظمی که انتظام‌دهنده "شهر" و "معماری" "اسلامی" است باید از تفکر اسلامی استنتاج شده باشد.

❖ در فصل ششم، ویژگیها و مختصات نظم بر مبنای تعالیم اسلامی و با استفاده از منابع و روشی که در فصل سوم تبیین شده‌اند معرفی خواهند شد. با این اذعان که ویژگیهای مذکور همه صفاتی نیستند که نظم را برای طراحی مجتمعهای اسلامی تعریف می‌نمایند. ویژگیهای موصوف، هر کدام در پاسخ به ارزش (یا ارزشهایی) اسلامی مطرح می‌شوند. لذا است که:

❖ در فصل هفتم، برخی ارزشهای اسلامی که بایستی در کالبد شهر اسلامی تجلی یابند معرفی و به طور اختصار تعریف خواهند شد. در این فصل، همچنین به برخی روشهای متجلی ساختن ارزشهای تعریف‌شده، در کالبد شهر اسلامی اشاره می‌شود.

❖ فصل هشتم کتاب، در دو قسمت، ابتدا به معرفی اجمالی برخی نمونه‌های تاریخی در پاسخ به ارزشهای معرفی‌شده و تجلی نظم مورد نظر اشاره می‌نماید، و سپس

به اجمال به نمونه‌هایی از وضعیت شهرهای معاصر در مقایسه با ویژگیهای مطرح‌شده در فصل ششم خواهد پرداخت.^۱

* در فصل نهم به برخی نظریات و آراء مطرح‌شده در رابطه با محیط زندگی انسان که در حال حاضر در جهان مطرح هستند و ظاهراً از سوی غیرمسلمانان و بر اساس جهان‌بینی غیراسلامی رایج شده‌اند اشاره شده و ریشه نسخه اسلامی آنها معرفی و مقایسه‌ای اجمالی بین آنها انجام خواهد شد.

* فصل دهم کتاب نیز به عنوان نتیجه‌گیری به جمع‌بندی مباحث و آرایه برخی پیشنهادات خواهد پرداخت.

تذکرات

قبل از شروع بحث، تذکر این نکته ضرورت دارد که، مجموعه حاضر نمایش کوششی است در ارائه پاسخهایی خلاصه برای برخی سئوالاتی که پیش روی بسیاری افراد و از جمله محققین و دانشجویان معماری و شهرسازی به ویژه در باب امکان اتصاف آنها به صفت "اسلامی" قرار دارد، این مختصر، مقدمه‌ای برای بحث بیشتر و تکمیل مبانی نظری ایجاد فضا و محیط و مکان و عمارت و شهر اسلامی است. طی مباحثی که در پی خواهند آمد، ضمن معرفی منابع و روشهایی (در حد بضاعت) به منظور یافتن پاسخی اولیه و مقدماتی برای عده‌ای از سئوالات، معرفی منابع بیشتر و کامل‌تر، ارائه پاسخ جامع برای کلیه سئوالات و تدوین مبانی نظری جامع معماری و شهرسازی اسلامی به بزرگان و خبرگان مختلف علوم، فلسفه، فنون و هنرها که با تعالیم اسلامی نیز آشنا هستند، واگذار می‌شود. به این امید که

^۱ - قابل ذکر است که پرداختن به همه موضوعات مرتبط با تجارب تاریخی و وضعیت حاضر شهرهای مسلمانان و مقایسه آنها با معیارهای اسلامی بحث مستقل و مستوفی و تحقیقات متعددی را طلب می‌کند، که حتی اشاره به عناوین آنها، از حوصله یک فصل خارج است. علی‌احوال، موارد مطروحه در این فصل به عنوان نمونه ذکر می‌شوند. باشد که به حول و قوه الهی مجلد بعدی این نوشتار به این مهم (لااقل در محدوده ایران) اختصاص یابد.

این بزرگان به این جنبه از زندگی مسلمانان نیز که به دلیل ظرف اجتماع و محل فعالیت‌های انسان بودن از اهمیتی ویژه برخوردار هستند، التفات لازم را مبذول نمایند.

به این ترتیب، آنچه که در پی خواهد آمد، یک دستورالعمل فوری و کاربردی (که بسیاری مدیران همواره در پی آن هستند) که بتوان با به کار بستن آن مشکلات و معضلات شهری را سریعاً حل و فصل نمود، نیست. این تحقیق مقدمه و تذکری است بر این که شهر قبل از این که کالبدی فیزیکی و بی‌جان باشد، محل زیست انسان است، تجلیگاه اصول و ارزشهای فرهنگی و مورد باور انسان است، جهان‌بینی سازنده خویش را معرفی می‌کند، به اهدافی که اهلش برای خود قایل هستند گواهی می‌دهد، نمایی از نحوه نگرش انسان به طبیعت است، جلوه‌گاه هویت اهل خویش می‌باشد، و نشان دهنده تمایلشان به هویتی است که علاقه دارند به آن شناخته شوند، بیانگر رابطه اهل آن با یکدیگر است، شیوه زیست ساکنین خویش را بیان می‌کند و اجمالاً اهلش را در وصول به آرمانهایشان هدایت و یاری می‌نماید.

ترکیب یک سری عناصر و اجزاء به منظور خلق یک "کل" یا یک "مجموعه" به نحوی که بتواند به بهترین نحو عمل نموده و پاسخگوی مقاصد خالق، در ایجاد آن باشد نیازمند وجود یک سری مبانی نظری روشن است که بایستی مورد اعتقاد و استناد طراح و برنامه‌ریز و ایجادکننده باشند. مبانی نظری موصوف قاعداً حاوی یک سری اصول، مفاهیم و معیارهایی است که تعریف و تعیین‌کننده اهداف ایجاد مجموعه و کارکرد آن می‌باشند. طراح مجتمعه‌های زیستی اعم از شهر و روستا و اجزاء متشکله آنها (اعم از مجموعه‌های شهری و ابنیه) نیز به عنوان یک مجموعه که بایستی به نیازهای مختلف انسان که استفاده‌کننده اصلی آنها هستند پاسخگو باشند از این قاعده مستثنی نمی‌باشد.

حافظ وظیفه تو دعا کردن است و بس
در بند از: مباش که نشنید یا شنید